

Ambivalentiška karininko profesinė tapatybė

PAULIUS BALSYS

Lietuvos socialinių tyrimų centras

Santrauka. *Po Antrojo pasaulinio karo Vakarų Europoje prasidėję visuomenių kultūros ir vertybių pokyčiai siejami su liberalizacija, individualizmu, hedonizmu. Tai lemia, kad vertybinė kaita visuomenėse tampa vis aktualesnė – tradicijos reikšmė mažėja, individo išpareigojimas grupinėms vertybėms nyksta, jį pakeičia individo savirealizacija. Po karo įsivyravus taikos laikotarpiui modernių valstybių kariuomenių svarba sumenko. Kariuomenės palietė organizaciniai pokyčiai ir jos perėmė civilinių organizacijų požymius. Šiuolaikinės visuomenės fone karininko tapatybė savo bruožais supanašėjo su vadybininko ar įprastinio biurokratinio tarnautojo (Nuciari 2006). Anksčiau karininko profesija buvo siejama su heroizmu, idealu, garbe ir prestižu. Karininkų korpusas buvo laikomas kariuomenės elitu, pasireiškiančiu savo lyderyste, aukštais kariuomenės etikos standartais. Šios vertybės atsispindi ir tebėra aktualios kariuomenės norminiuose dokumentuose. Tačiau karininkas yra ne tik kariuomenės atstovas, bet ir šiuolaikinės visuomenės narys. Karo psichologams atliekant vidinius kariuomenės personalo kaitos tyrimus paaiškėjo, kad pagrindinė profesinės karo tarnybos karių sutarčių nutraukimo priežastis yra nepasitenkinimas individualių poreikių išpildymu. Ši išvada liudija apie skirtingų poreikių konfrontaciją: individualių poreikių suderinamumo problemiškas kolektyvines vertybes propaguojančioje institucijoje. Šiuolaikinėje visuomenėje karininkas patiria iššūkį, privalėdamas derinti skirtingas kultūrinės kariuomenės vertybes ir šiuolaikinės visuomenės normas. Ši prieštaringų normų konfrontacija lemia ambivalencijos akumuliaciją. Tai pasireiškia kaip socialinis spaudimas, diskomfortas, kurį karininkai patiria savo kasdienybėje derindami konfrontuojančias vertybes. Straipsnyje atskleidžiama, kad ambivalencija karininko profesinėje tapatybėje pasireiškia per savirealizacijos problemišumą, šeimos prioretizavimą, hierarchines bendravimo normas.*

Reikšminiai žodžiai: *ambivalencija, savirealizacija, hierarchija, tapatybė, kolektyviškumas, individualizmas.*

Įvadas

Ambivalencijos sąvoka sociologijoje yra nusakoma kaip konfliktiškos aplinkybės esant tarpusavyje prieštaringsoms, dvilypėms vertybėms, normoms ar lūkesčiams (Yair 2007). Pasak Roberto K. Merton, ambivalencijos problematika aktualizuojasi susidūrus skirtingoms socialinėms struktūroms,

kuomet individai save tapatina su tam tikromis socialinėmis tapatybėmis, kurioms būdingos konfrontuojančios normos, įsitikinimai, vertybinės nuostatos (Merton 1976). Sociologinė ir psichologinė ambivalencijos tarpusavyje yra susijusios – sociologinė ambivalencija neretai tampa psichologinės priežastimi. Individai, kurie savo socialinėje aplinkoje yra priversti susidurti su dvilypės socialinės tapatybės vaidmenimis, patiria prieštarigus jausmus, nusivylimus. Ambivalentiškais aplinkybėmis individams gali tapti socialinės sąlygos, kai asmenys patiria prieštaringų ir nesuderinamų vertybių, socialinių normų, įsitikinimų spaudimą (Yair 2007). Mertonu nuomone, tokia ambivalencija socialinėje sąveikoje sukuria socialinę įtampą. Individams susiduriant su skirtingų socialinių tapatybių, normų ir įsitikinimų konfrontacija, atsiranda prieštaringi jausmai, įsitikinimai ir elgesys (Merton 1976).

Charlesas Moskosas, karo sociologas, išplėtojęs ir tyrinėjęs ambivalencijos apraiškas šiuolaikinėje kariuomenėje, kalba apie šiuolaikinės visuomenės vertybių veikiamą kariuomenės vertybių transformaciją. Susiliejant prieštaringsiems kariuomenės institucijos vertybėms ir šiuolaikinės visuomenės darbo standartams, normoms, yra sukuriama įtampa tarp skirtingų vertybinių polių (Nuciari 2006). Moskoso tvirtinimu, ši skirtingų vertybių sąsaja lemia, kad karininkai tarnyboje patiria įtampą dėl nesuderinamų socialinės tapatybės vaidmenų. Kitas amerikiečių karininkas ir sociologas Francis Galliganas apie modernios kariuomenės ambivalentiškumo problemą rašė dar 1979 m. teigdamas, kad vis didėja atskirtis tarp kariuomenės lūkesčių ir jos prigimtinių vertybių ir naujai atėjusių tarnauti karininkų požiūrio į jas (Galligan 1979). Naujai atėjusių šiuolaikinės visuomenės karininkų požiūris į vertybes vis labiau skiriasi nuo tradicinių, pamatinių, institucinių kariuomenės vertybių.

Lietuvos mokslo darbuose apie kariuomenės transformaciją vyrauja publikacijos, kuriose nagrinėjami organizaciniai raidos pokyčiai. Daugiausia jų yra išspausdinę Lietuvos karo akademijos mokslininkai. 2005 m. Jūratė Novogrockienė publikavo straipsnį *Kariuomenės transformacija XXI amžiuje: Lietuvos atvejis*. Publikacijoje įvertinta kariuomenės organizacinė raida postmodernioje eroje. Audronė Petrauskaitė 2008 m. publikacijoje *Dorovinės vertybės ir šiuolaikinė kariuomenė* nagrinėjo šiuolaikinio kario vertybes postmodernioje visuomenėje. Šis tyrimas naudingas tuo, kad jame pateikta kiekybinė kariūnų, studijuojančių karo akademijoje, vertybių sampratų analizė. 2015 m. J. Aleknevičienės, A. Pocienės ir E. Vileikienės publikacijoje *Motyvacija tarnauti Lietuvos kariuomenėje* analizuojami visuomenės, profesinės ir savanoriškos karo tarnybos karių krašto gynybos motyvai. Analizė atskleidžia Lietuvos kariuomenėje vyraujančius karių tarnybos motyvų bruožus ir kilmę (pvz., postmodernios, institucinės, darbo).

Kodėl šiandien aktualu kalbėti apie karininko tapatybės ambivalenciją? Statistika ir atlikti psichologų tyrimai Lietuvos kariuomenėje rodo, kad anksčiau laiko kiekvienais metais palieka panašus nepasitenkinimą jaučiančių karininkų skaičius: 2015 m. – 57 karininkai nutraukė sutartis anksčiau laiko, 2016 m. – 46 karininkai, 2017 m. – 64 karininkai¹. Apie ambivalentiškumo įtampą karininko profesinėje tapatybėje byloja 2018 m. kariuomenės psichologų atlikti tyrimai dėl anksčiau laiko nutraukiamų tarnybos sutarčių. Išvadose teigiama, kad pagrindinė profesinės karo tarnybos karių sutarčių nutraukimo priežastis yra nepasitenkinimas individualių poreikių išpildymu². Tai išvada, liudijanti apie skirtingų vertybių poreikių konfrontaciją, t. y. individualių poreikių suderinamumo problemiškas kolektyvines vertybes propaguojančioje institucijoje. Kariuomenė, kaip institucija, pozicionuoja karininkus normatyvinėmis ir kolektyvinėmis vertybėmis, tačiau karininkas kartu yra ir šiuolaikinės, individualistinės visuomenės atstovas. Taigi kyla klausimas, kokiais bruožais vertybių ambivalencija reiškiasi karininko profesinėje tapatybėje? Šiuo straipsniu siekiama atskleisti profesinės tapatybės bruožus bei išryškinti visuomenės ir kariuomenės vertybių ambivalenciją. Straipsnyje įvardijamos vertybių ambivalencijos, pasireiškiančios konkrečiais tapatybės bruožais karininkų kasdienybėje.

Straipsnio tikslas – atskleisti karininko profesinės tapatybės ambivalencijos bruožus, kurie pasireiškia sąveikaujant kultūriškai skirtingoms kariuomenės ir šiuolaikinės visuomenės normoms.

Straipsnį sudaro keturios dalys. Teorinėje dalyje yra pristatytos teorinės autorių įžvalgos. Čia išsamiai apibrėžiama ambivalencijos reikšmė – tai leidžia iširti, kaip empiriškai ambivalencija atsispindi karininko profesinėje tapatybėje. Metodologijos dalyje aptariami empirinių duomenų rinkimo būdai, interviu analizės metodai. Empirinė dalis yra suskaidyta į 3 pagrindinius poskyrius, kuriuose yra aptariamos skirtingos ambivalencijos atsiradimo priežastys: savirealizacija, hierarchiškumo stoka ir šeimos įtaka. Straipsnis baigiamas konceptualiomis išvadomis, kuriose sujungiamos teorinė ir empirinė dalys.

Ambivalencijos kilmė – tarp institucijos ir visuomenės vertybių

Mokslininkų teigimu, sociologiškai ambivalencija gali būti apibrėžta kaip tarpusavyje nesuderinami požiūriai, įsitikinimai ir elgesys (Luscher,

1 Duomenys imti iš Kariuomenės personalo suvestinių.

2 Kariai tai įvardija kaip nepasitenkinimą namų aplinkos, šeimos ir tarnybos suderinamumu, atlyginimu ir karjeros galimybėmis.

Pillemer 1997). Vadinasi, socialiai struktūruotos individų tapatybės vienu metu gali ir priklausyti tam tikriems socialiniams vaidmenims, tapatybėms, tačiau kartu ir atmesti jiems priskirtinas socialines normas ir požiūrius. Ervingo Goffmano tvirtinimu, ambivalencija sukuria didelius skirtumus tarp socialinių tapatybių ir dėl socialinių vaidmenų skirtingumo tampa ribojančiu veiksmu (Szmigin, Camming 2014). Toks dvilypumas atsiranda dėl normatyvinės prieštaros tarp sąveikaujančių socialinių struktūrų. Įvairūs struktūriniai kontekstai sudaro sąlygas apčiuopti ambivalencijos apraiškas visuomeniniame gyvenime. Ambivalencija yra užprogramuota sąveikaujant tam tikriems statusams ir vaidmenims, pvz., „mama“ ir „darbininkė“ – šiuo atveju yra kalbama apie dvi socialines sritis (šeimą ir darbą). Šie socialiniai vaidmenys neretai apima priešingas kultūrinės ir vertybinės normas, kurias iki galo įgyvendinti gali būti neįmanoma dėl nesuderinamų, šiuo atveju motinystės ir darbininkės, norminių sampratų. Taigi galima teigti, kad ambivalencija tampa reikšminga tiek suvokiant individualiai, tiek sąlygota struktūriškai.

Ambivalencijos yra konstruojamos skirtingose socialinėse erdvėse. Mertonas teigia, kad individų profesijos taip pat yra ambivalencijos objektas, neretai apimantis prieštaringus įsitikinimus – ir neigiamus, ir teigiamus (Merton 1976). Tiriant sociologinę ambivalenciją, *normatyvumą* reikėtų suvokti kaip tam tikrai grupei visuotinai priimtas pažiūras, kurios gali kelti priešišumą tarp *profesionalų*, *užimančių* tam tikrą statusą, ir *klientų*, kritiškai vertinančių tam tikrų normų užtikrinimą. Ambivalencija yra konstruojama tam tikrai profesijai normatyviškai standartiniuose socialinės sąveikos modeliuose. Mertono manymu, ambivalencijos tyrimo objektas turėtų būti tam tikros paradoksaliaios situacijos, kai profesionalo pastangos palaikyti tam tikros profesijos normas kelia klientų priešišumą, apmaudą ir pasipiktinimą (Merton 1976).

Įvairių organizacijų (institucijų) autoritetas neretai yra įprasminamas nubrėžiant ir nustatant kompetencijas, savybes. Dažnai tai yra ambivalencijos sankaupos priežastis. Nors autoritetas įprasmina teisėtus individo veiksmus, tačiau taip jis apibrėžia tai, kas yra netinkama ir netaikytina tam tikrai profesijai priklausančiam individui. Profesijos vaidmuo yra socialiai konstruojamas, todėl individas, siekdamas atitikti tapatybės standartus, yra pavaldus ne tik pačiam profesijos vaidmeniui, bet ir klientams, visuomenei, kurie jį įvertina.

Institucinės vertybės yra taip pat aktualios ir kalbant apie Lietuvos kariuomenę. Jos atsispindi Lietuvos kariuomenės vado gairėse (Lietuvos karinė doktrina 2016). Gairėse yra aprašyti 8 kariuomenės, kaip oficialios organizacijos, vertybiniai bruožai: *patriotizmas*, *ištikimybė*, *pasiaukojimas*, *sąžiningumas*, *drąsa*, *pagarba*, *garbė*, *principingumas*. Institucinės vertybės

yra įteisintos norminiuose kariuomenės dokumentuose, tokiuose kaip Karo tarnybos statusas (2008), Krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos įstatymas (toliau – KASOKTĮ) (1998).

Apie vertybių ambivalentiškumą, su kuriuo susiduria modernios kariuomenės, ir jo įtaką tradicinėms kariuomenės vertybėms kalbėjo jau Stephenas Sloane'as (Sloane 1978, paimta iš Galligan 1979). Sloane'as ambivalentiškumą įvardija kaip karininko, esančio skirtinguose tapatybės vaidmenyse, tapatybės duališkumą. Viena ambivalencijos pusė – oficialioji, institucijos. Tai vertybės, kurių kilmė yra institucija (kariuomenė). Šių vertybių sąlygojami karininko tapatybės bruožai yra siejami su kariuomenės, kaip institucijos, oficialiomis vertybėmis: nacionaliniu saugumu, patriotizmu, herojiškomis karininko pastangomis aukotis aukštesniam tikslui. Charlesas Moskosas tai apibūdina kaip institucinį kariuomenės modelį (Caforio 2006). Šios oficialios vertybės yra būdingos visoms kariuomenėms ir yra susijusios su specifine kariuomenės užduotimi – krašto gynyba.

Pasak Moskoso, tradicinis instituciškumas yra vienas iš ambivalenciją sąlygojančių veiksnių. Kitas veiksnys, lemiantis kariuomenės ambivalenciją, yra kariuomenėje vyraujantis darbo kaip vertybės supratimas (priešingybė tradicinei instituciškai suvokiamai *tarnybos* sampratai) (Nuciari 2006). Autorius kalba apie atsiradusias darbo vertybes kariuomenėje, tai siedamas su glaudžia šiuolaikinės kariuomenės ir visuomenės integracija. Darbo, laikomo vertybe, pagrindas yra ekonominė nauda, išreikšta ekonominiais mainais. Jeigu institucinėje kariuomenėje individualus gėris neafišuojamas kaip svarbus prioritetas, darbas yra paremtas ekonominiais egzistavimo ir organizavimo principais. Bendrasis gėris niekur nedingsta, nes jis visais laikais buvo pagrindinis kariuomenių naratyvas. Tačiau latentiskai greta jo iškyla ekonominė individualaus gėrio sąlyga – atlyginimas kaip pagrindinis atlygio už tarnybą motyvas. Todėl darbo, suvokiamo kaip vertybė kariuomenėje, individualaus gėrio aspektas yra aukščiau už institucinio modelio iškeltą bendrąjį tautos gėrį. Pagrindinis atlygis yra materialus – atlyginimas, o garbė už tarnybą, apie kurią kalbama institucinėje kariuomenėje, yra sąlyginė. Prestižas siejamas nebe su garbe, pasiaukojimu, bet su tuo, kokią asmeninę naudą kariui gali suteikti organizacija, todėl iš esmės kalbama apie atlyginimą. Taigi dėl šios darbo sampratos kario identitetas praranda turėtą pirminę, institucinę, reikšmę.

Italų karo sociologas Philippe'as Manigartas tokį šiuolaikinių kariuomenių vertybinį virsmą įvardija kaip *postmodernų* (Manigart 2006): pagrindinis jo bruožas yra tas, kad asmeniniai interesai tampa svarbesni už visus kitus. Individams svarbus laimės jausmas, savirealizacija, harmonija su aplinka. Tokio virsmo pasekmė – priklausomumo jausmas didesnei bendruomenei, kolektyvui yra linkęs mažėti ir nykti. Pabrėžiama asmenybės

svarba ir reikšmė (individo teisės), bet sumenksta individo pareiga grupei ir valstybei, tradicinių vertybių įtaka yra linkusi mažėti. Postmodernių vertybių įtaka kariuomenėje pasireiškia tuo, kad kariai nebėra motyvuojami patriotizmu, jiems yra svarbesni tokie dalykai, kaip darbo sąlygos, socialinės garantijos, kurie su jais, kaip individualais, susiję asmeniškai (Moskos 1981).

Ambivalencija karininko profesinėje tapatybėje atspindi platesnę, skirtingos kilmės vertybių šaltinių konfrontaciją. Vertybių konfliktas karininko tapatybėje, kaip teigia Galliganas (1979), yra sąlygotas kintančių visuomenės normų. Šie visuomeniniai pokyčiai, santykis su institucinėmis kariuomenės vertybėmis sukuria įtampą ir konfliktą, kurie virsta ambivalencija karininko profesiniame identitete. Karininko identitetas nebėra atrandamas vien tik institucijoje ir jos siūlomose vertybėse, kaip kad būdavo įprasta anksčiau (Meade 1977). Šiuolaikinis karininkas yra priverstas laviruoti tarp priešingų visuomenės ir institucijos (kariuomenės) tapatybės orientyrų.

Metodologija

Tiriant karininkų profesinę tapatybę buvo taikytas kokybinis tyrimo metodas – pusiau struktūruotas interviu. Pusiau struktūruotas interviu turinio atžvilgiu leido išgauti pakankamai panašią empirinę medžiagą iš visų respondentų. Kita vertus, bet kuriuo interviu metu respondentų atsakymai buvo laisvai pakreipiami tyrimo tematiką dominančia kryptimi arba siekiant tam tikrais klausimais įsigilino, daugiau reikalingų detalių. Tyrimui pasirinkta fenomenologinė strategija: interviu metu siekta gilintis į profesinę, socialinę karininkų tarnybos patirtį. Respondentai dažnai buvo skatinami gilintis ir analizuoti, vertinant įvairias situacijas, kuriose atsispindėtų jų požiūris tarnybos klausimais.

Interviu buvo sudarytas iš dviejų tipų klausimų blokų. Pirmasis klausimų blokas buvo orientuotas į asmeninę karininkų patirtį. Šie klausimai leido suvokti karininkų asmeninę patirtį, jų tarnybos eigą. Antrasis klausimų blokas buvo nukreiptas į karininkų požiūrį tarnybos klausimu. Ši dalis leido tirti jų požiūrį į tarnybą.

Interviu duomenys buvo rinkti 2018 m. lapkričio mėn. – 2019 m. vasario mėn. laikotarpiu. Interviu įprastai truko nuo 40 iki 60 min. Tyrimo metu buvo paimta interviu iš 10 karininkų, baigusių Karo akademią. Tyrimo medžiaga buvo renkama karininkų tarnybos vietoje, tarnybos metu, jiems dėvint uniformas (uniformos dėvėjimas yra svarbus aspektas karininkams). Diktofonu įrašyti interviu buvo transkribuoti. Visi interviu dalyviai karininkai, ištarnavę mažiausiai 10 metų ir turintys kapitono arba majoro karinį laipsnį (8 kapitonai ir 2 majorai). Iš 10 karininkų 9 yra vedę ir turi

šeimas. Tyrimo eigoje paaiškėjo, kad tai yra svarbus veiksnys, susijęs su viena iš ambivalencijų. Dėl tyrimo etikos sumetimų, karininkų vardai yra išgalvoti, o tarnybos vietos nekonkretizuotos.

Tyrimui pasirinktas metodas – atvejo studija, siekiant gilintis ir suprasti fenomenalią organizacijos (kariuomenės) kultūrinę terpę ir jos įtaką individų profesinei tapatybei. Konkretūs tyrimo atvejai iliustruoja vertybių ambivalentiškumo problematiką. Atvejo studijos naudotos kaip aiškinamasis tyrimo problemos metodas, siekiant nuodugniai gilintis į tapatybės problematiką ir suvokti svarbius veiksnius. Empiriniai duomenys analizuojami pasitelkus turinio analizės metodą. Interviu tekstas buvo kategorizuojamas į pagrindines kategorijas, subkategorijas ir kodus. Kategorizavimo schema nebuvo planuota iš anksto. Tik skaitant ir analizuojant interviu turinyje išskirtos pagrindinės kategorijos. Planuojamas empirinių duomenų turinys buvo pakreiptas konstruojant tyrimo interviu gaires. Empirinėje dalyje duomenys yra interpretuojami siejant teorines autorių įžvalgas su interviu metu gautais duomenimis. Šis metodas leidžia fenomenalią tyrimo problemą tirti per teorinę prizmę, analizuojant ir interpretuojant aktualius problemos aspektus.

Ambivalencija ir hierarchiškumo erozija

Vienas iš ambivalencijos aspektų – vadų ir pavaldinių santykių hierarchiškumo erozija. Hierarchiškumo erozija pasireiškia kaip sunkumas karininkams bendraujant su pavaldiniais taikyti hierarchines bendravimo normas. Hierarchija yra įprasminta kariuomenės statutuose ir yra institucinių vertybių dalis (Moskos 1981). Karininkų interviu rodo, kad šis kariuomenėje tradicinis aspektas tampa sunkiai pritaikomas šiuolaikinės visuomenės bendravimo aplinkoje. Apie hierarchiją ir jai daromą neigiamą įtaką pasisako majoras Arnoldas:

Jei panaikinsi hierarchiją – kariuomenė neteks savo išskirtinumo ir momentais pradės nefunkcionuoti. Ir dabar nemažai dalykų yra nusirytę demokratiniais principais ir atsiremiam į paprasto kario klaušimus: „kodėl aš? Kodėl aš šitaip turiu daryti?“ Kariuomenės hierarchija ir yra padaryta – jeigu jis yra vadas, tai, vadinasi, jis už tave žino daugiau. Dabartinė visuomenė tai kažkiek iškreipia. Tas pats šauktinis gali būti magistras, bakalauras. Jis gali intelektualiai būti pranašesnis už savo vadą – tai mes atsiremiam į dabartinę visuomenę (Arnoldas, 40 m.).³

3 Respondentų kalba netaisyta.

Šiandieninė santykių padėtis tarp vadų ir pavaldinių neatitinka to, kas yra įteisinta norminiuose dokumentuose (Karo tarnybos statutas 2008). Tai yra tam tikras vertybinis konfliktas tarp normatyvinių institucijos vertybių ir šiuolaikinės visuomenės bendravimo normų. Karininkai, būdami institucinės organizacijos kultūrinių vertybių atstovais, negali laisvai išreikšti šių vertybių santykyje su pavaldiniais, nes jos nesiderina su visuomeninėmis bendravimo normomis. Tai yra vadinamasis vertybių konfliktas, apie kurį kalba ir mokslininkai (Galligan 1979). Tradicijos ir patriotizmas, griežtos hierarchijos laikymasis nebėra veiksniai, užtikrinantys seniau savaime suprantamą lojalumą, drausmę.

Hierarchiškumo eroziją karininkai sieja su baime prisiimti sprendimus ir už juos atsakyti:

Lyderis turi būti šituo klausimu. Nebūtina turi būti labai griežtas, bet hierarchinė sistema turi būti, nes kitaip tu nieko nepadarysi. Vadovauti kažkas turi, prisiimti atsakomybę kažkas turi už sprendimus. Mano nuomone, praktiškai visais atvejais... (Marius, 42 m.).

Vėliau tas pats karininkas kalba apie vadų ryžtą ir sprendimų priėmimą, t. y. savybes, kokiomis turėtų pasižymėti kiekvienas vadas :

Turi nebijoti priimti sprendimą. Turi nebijoti už tą sprendimą atsakyti jį priėmęs. Nuvilia tai, kad ne visi vadai yra linkę prisiimti atsakomybę ir priimti sprendimą, ir dažnai numeta tą sprendimą žemesniam luomui.

Taigi vieni iš svarbiausių tradicinių karininko tapatybės bruožų drąsa ir ryžtas. Taip vadas įgyja autoritetą ir pavaldinių pagarbą.

Charlesas Moskosas aptardamas *institucinės* karininko tapatybės bruožus vartoja vertikalių santykių skalės terminą (Caforio 2006). Hierarchiškumas santykiuose (priešingybė horizontalumui, kuris yra siejamas su darbu kaip vertybės suvokimu) lemia, kad yra įprasminama ranginė sistema tarp vadų ir pavaldinių santykių. Iš interviu galima spręsti, kad šiuolaikinės kariuomenės karininkai negali taip paprastai įgyvendinti institucinių vertybių suponuotų institucinių karininkiško bruožo. Tai patvirtina esant vertybių konfliktui, kuris būdingas šiuolaikinei visuomenei. Šiuolaikinis karininkas yra pastatomas į kultūriškai ambivalentiškų vertybių aplinką, kuomet organizacijos vertybių suponuotas santykis su pavaldiniais negali būti konstruojamas pagal hierarchinius bendravimo principus, kaip to reikalauja statutas. Tai patvirtina ambivalentiškumo bruožus, t. y. kad socialiai struktūruotos individų tapatybės vienu metu gali ir priklausyti keliems socialiniams vaidmenims, tačiau kartu ir atmeti su juo siejamas socialines normas ir požiūrius (Luscher, Pillemer 1997). Karininkai, būdami ne tik kariuomenės,

bet ir visuomenės dalimi, yra skirtingų socialinių tapatybių atstovai – ir hierarchizuotos, ir horizontalios. Šių skirtingų vertybinių orientacijų sandūra lemia, kad yra sukuriama tam tikra socialinė įtampa tarp skirtingų vertybių.

Santykių horizontalumas yra bendravimo tipas, keičiantis hierarchinį bendravimą ir sudarantis sąlygas ambivalencijai susidaryti. Karininkas privalo mokėti bendrauti, būti žmogiškas, gebėti įsiklausyti į pavaldinius:

Kitų paisymas – jeigu kitas klysta, aš jį turiu priimti tokį... Net jeigu tai ir yra mano pavaldinys, aš jį turiu priimti tokį. Ir umm... Kaip čia pasakyti, vat toks nusistatymas, nu toks požiūris turi būti, vat tada aš rasiu teisingas priemones problemai spręsti, ryšio atstatymui su tuo žmogum. Tai va... Tai tikrai tokiu atveju galimas ryšys. Jeigu aš vien tikrai kritikuoju ir baudžiu, nemanau, kad duoda perspektyvoj rezultatą, momentiška ta nuobauda suveikia, mano riksmas, ne komanda garsi, bet mano riksmas garsus su pykčiu, su emocija, momentiška aš pasiekiu rezultatą. Ooo ilgalaikėj perspektyvoj padaro tikrai žalą... (Mindaugas, 36 m.).

Bet kurio civilinio darbo požiūriu, toks bendravimas atrodo savaime suprantamas ir negali būti kitoks, t. y. didelis dėmesys pavaldiniui ir jo poreikiams. Toks santykis tarp pavaldinių ir vadų rodo kariuomenės supanašėjimą su civilinėmis įstaigomis. Akcentuojama ryšio svarba su pavaldiniu „ryšiui atkurti su tuo žmogumi“. Karo sociologijos klasikas Charlesas Moskosas, kalbėdamas apie šiuolaikinę kariuomenę ir santykius tarp skirtingą laipsnį turinčių karių, vartoja horizontalumo sąvoką (Caforio 2006). Autorius kariuomenės bendravimo sampratą lygina su institucine, kur vyrauja santykių horizontalumas. Karinėje organizacijoje, kur hierarchinė sistema tradiciškai prastai sukurdamo atstumą tarp pavaldinio ir vado, toks požiūris nėra įprastas, jis veikia būdingas šiuolaikinei visuomenei.

Hierarchiškumo erozija santykiuose išryškina ambivalencijos problemą: karininkai, būdami institucinės, hierarchiškos organizacijos vertybių atstovais, negali šių normų nusakymo bendravimo laisvai taikyti bendraudami su pavaldiniais. Hierarchiškumo samprata nyksta ne tik visuomenės bendravimo normose, bet ir pačioje kariuomenėje. Dėl šios priežastys išskyla ambivalentiškų vertybių suderinamumo problema, veikianti karininko profesinę tapatybę. Ši ambivalencija taikliai iliustruoja klasikinį Mertonio teiginį, kad ambivalencijos tyrimo objektas turėtų būti tam tikros paradoksaliausios situacijos, kai profesionalo pastangos įvykdyti tam tikros profesijos normas turi sukelti klientų (visuomenės) priešišumą, apmaudą, pasipiktinimą (Merton 1976). Tai yra kultūrinis (kariuomenės ir visuomenės) vertybių konfliktas, su kuriuo susiduria kariuomenė kaip organizacija šiuolaikinės visuomenės fone.

Šeimos įtaka vertybiniam ambivalentiškumui

Karininko šeimos veiksnys taip pat sukuria sąlygas vertybių ambivalencijai. Tai pasireiškia šeimos (bet ne Tėvynės) prioretizavimu, kai kalbama apie tarnybą:

Dabar yra taikos metas ir viskas yra vienaip. Įvykus krizei reiktų kelti klausimą, ar aš gavęs įsakymą „pučiu“ (aut. vykdaui įsakymą) ir pradėdau organizuoti, nepaisant to, kad mano šeima sėdi namuose ir aš nespėjau išvežti į kaimą ar dar kažkur ten... O paprastas civilinis žmogelis sakytų: „šimtas metų ta mano kasa maksimoje, lipu į mašiną ir išvežu šeimą“. Pas mane yra 3 vaikai, yra buvę momentų... Vienam gimus, aš buvau išvažiuavęs į misiją... Kitam gimus vėl išvažiuavau ir aš matau, kad tų vaikų prierašumas yra skirtingas ir galbūt tą galima pritempti prie to... (aut. tarnybos) Tai stipriai įtakoja... (Arnoldas, 45 m.).

Šio karininko žodžiuose slypi nežinojimas, koks poelgis turėtų būti pirmesnis. Ar tavo asmeninis, susijęs su tavo šeima, ar tas, kurio reikalauja duota kario priesaika – viską mesti ir prisidėti prie valstybės gynimo? Arnoldo pasvarstymas atspindi Davido Segalo tyrimo išvadas apie tai, kad šiuolaikinis karininkas, veikiamas individualistinių visuomenės normų, gali būti netgi antimilitaristinės tapatybės. To pasekmė – sumažėjęs noras kautis (Segal 1983). Taip nutinka, nes individualių vertybių fone nyksta kolektyvinės vertybės. Skirtingos vertybės yra nesuderinamos, nes tu turi rinktis šeimą arba tėvynę.

Kapitonas Marius (42 m.) pasakoja istoriją, kai vertybių nesuderinamumas lėmė tarnybos nutraukimą anksčiau laiko:

Karininkas patiria sunkumus su šeima. Šeima karininko visada kenčia labiau nei civilio, kuris dirba įprastą darbą. Aš turiu gerą pažįstamą, draugą karininką, kuris prieš 2 savaites nutraukė tarnybą dėl to, kad nuolatos per mėnesį 2 savaites būdavo ne namie. Nuolat siunčiamas ir siunčiamas, netgi praėjus 2 savaitėms laikotarpiui jisai stengdavosi grįžti namo, atsirasdavo priekaištai iš vadovybės, kodėl tau to reikia ir panašiai...

Laikas su šeima karininkui tampa svarbus, neretai ir prioritetinis vykdamant tarnybą. Pavyzdžiui, Mindaugas (36 m.) kalba, kaip pasikeitė jo požiūris į tarnybą, jo skiriamas laikas profesiniam tobulinimuisi, atsiradus šeimai: *Skiriu laiko, bet ne tiek, kiek galėčiau skirti (aut. tarnybai). Aišku, sunku kai šeima yra, kai maži vaikai yra...*

Tarnybos statusas karininko tarnybą įprasmina taip, kad jo asmeninis gyvenimas negali arba bent jau neturėtų trukdyti vykdyti tarnybos užduočių. Įprastai tai įgyvendinama įvairių tarnybos užduočių vykdymo metu, kurios kariams yra privalomos: budėjimai, pratybos, misijos, mokymai (Karo tarnybos statusas, 2008). Tačiau karininkams prakalbus apie šeimą, galima susidaryti vaizdą, kad šeima vertinama labiau nei karininko tarnyba: *„Aš nesutikčiau su tuo, kad tarnybos reikalai yra aukščiau už šeimos... Dėl šeimos esu paaukojęs tarkim vienas iš majoriškų pareigų, perėjau čia į kapitonišką. Nemanau, kad šeima turėtų būti žemesnis prioritetas už kariuomenę (Andrius, 42 m.). Pirmiausia, kapitono pareiškimas yra jo individualus ir asmeninis vertinimas. Jis nesutinka su statutinės organizacijos, kurioje tarnauja, taisyklėmis. Taip pat šis pareiškimas parodo, kad jo asmeninis gyvenimas yra svarbesnis už tarnybą. Kapitonas Tomas (48 m.), kalbėdamas apie didžiausią sunkumą, su kuriuo susiduria tarnyboje, taip pat nurodo šeimą:*

Šeima. Vis vien. Šeima, pratini šeimą, kad tu tarnauji 24 valandas, dirbi aštuonias. Aš savo šeimą per 22 metus žmonos dar nepripratinau, nors jinai dirba valgykloje kariuomenėje. Nepripratinau, nes jinai man visą laiką primena tą patį: 8 prasideda 17 val. darbas baigiasi. Aš jai dededu – 24 valandos tarnyba. Mes taip visą laiką...

Statuto prasme Tomo požiūris yra teisingas – jis tarnybą suvokia kaip 24 valandas per parą. Iš esmės toks jo pareiškimas reikštų, kad jam tarnyba yra pirmas prioritetas. Tačiau dėl šio požiūrio kyla diskusijos šeimoje: žmona primena, kad „darbas prasideda 8 val. ir baigiasi 17 val.“ Tomas jai atsako: „tarnyba 24 valandos“. Šeimos reikšmė karininkui, sprendžiant iš to, kaip apie ją yra kalbama, institucijos vertybių fone yra individuali. Kaip teigia Moskosas, individualistinės darbo vertybės tampa reikšmingesnės nei įsipareigojimas institucijai (Caforio 2006). Tai reiškiasi mažėjant, nykstant bendrojo valstybės gėrio sampratai, prioritetu tampa ne bendrasis, bet individualistinis gėris. Karininko šeimos vertinimas labiau už tarnybą yra šio proceso atspindys.

Turintis šeimą karininkas atsiduria ambivalentiškoje pozicijoje, kai jis turi rinktis tarp jos ir tarnybos. Tai yra pasirinkimas tarp dviejų vertybinių polių – asmeninio (individualaus) ir institucinio (kolektyvinio). Ši ambivalencija sukuria labai stiprią įtampą, kuri, kaip rodo tyrimai, gali baigtis tarnybos sutarties nutraukimu (Yair 2007; Merton 1976). Ši ambivalencijos vieta, prieštaravimas institucijos normoms rodo, kad karininko profesinės tapatybės dalis kyla iš šiuolaikinės visuomenės vertybių. Tarnybos sutarties nutraukimas, pirmumas pasirūpinant šeima (net ir karo metu) tik parodo, kad šeimos vertybės yra stipresnės nei institucinės vertybės.

Savirealizacijos reikšmė ambivalencijai (pavadinimą perkelti prie teksto)

Saviraiška yra vienas iš ryškiausių šiuolaikinės visuomenės bruožų (Inglehart 2000). Interviu ir atlikti tyrimai (Alecknevičienė et al. 2015) rodo, kad šis šiuolaikinės visuomenės bruožas yra aptinkamas ir karininko tapatybėje. Tačiau šioje analizėje parodoma, kad institucinių kariuomenės vertybių fone savirealizacija gali sukelti ambivalenciją ir pasireikšti kaip nepasitenkinimas. Asmeninis nepasitenkinimas tarnyba, jos sąlygomis vyrauja kaip individualistinis, iškeliant asmeninę svarbą tarnybos sampratoje.

Mindaugas (36 m.) yra nepatenkintas savirealizacija:

Jeigu žmogus yra kūrybingas, labai kūrybingas, kariuomenėje jam bus sunku, nes kūrybingam žmogui reikia laisvės, reikia daug idėjų, kad jas galėtų realizuoti. Kai ateina į kariuomenę, sakykim, meninės sielos žmogus nu arba kūrybingas, visose prasmėse, jam pasidarys sunku, nes iš jo niekas neims šitų minčių. Jam bus niekam nereikalingos tos jo idėjos...

Jam nepasitenkinimą kelia tai, kad tarnyboje nėra sąlygų realizuoti asmeninį kūrybiškumą ir meniškumą. Organizacijoje nėra vietos kūrybiniam individo proveržiui. Interviu Mindaugas kalba apie šį nepasitenkinimą kaip tarnybos nutraukimo priežastį:

Dėl to mūsų talentingi žmonės seržantų korpuse, kurie baigia neakivaizdžiai aukštuosius mokslus, tai labai daug išeina, nes jie pamato, kad jiems čia yra per ankšta būti kažkokio seržanto pozicijoje. Kai jis yra su aukštuoju ir jis gali kalnus versti. Lygiai taip pat, kai ateina karininkai su civiliu gyvenimu su vadų parengimu ir kokiu nors tai finansais baigę su IT technologijomis. Jau viskas, aš kiek galėjau biškį pasirodžiau, o aš civiliam gyvenime galiu žymiai daugiau. Tas apribojimas jo... Labai sunku...

Jeigu Mindaugo pasisakymą vertintume remdamiesi oficialiu kariuomenės požiūriu ir statutu, tokie pasisakymai atrodytų visiškai nelogiški – jie prieštarauja statutinei kariuomenės pozicijai, kurioje yra akcentuojama pareiga bei užduotis (Karo tarnybos statutas 2008). Statutuose pabrėžiama pareiga, užduočių vykdymas aukštesniam tikslui – šaliai. Dokumentuose nenurodoma, kad kariuomenė turėtų užtikrinti individų saviraišką, asmenines stipriąsias puses. Šis požiūris yra orientuotas į individo naudą (finansinę, saviraiškos).

Autorius Philippe'as Manigartas kalba apie šiuolaikinę kariuomenę kaip postmodernią (Manigart 2006). Nors autorius turi omenyje kariuomenę,

tačiau terminas yra siejamas su šiuolaikine visuomene. Šiuolaikinės visuomenės vertybiniai bruožai, apie kuriuos kalba autorius, siejami su postmodernios visuomenės vertybėmis: naujų potyrių ir saviraiškos (Segal 1983). Postmoderni asmenybė yra labiau reflektuojanti, ne tokia tradicinė, labiau siekianti laisvės ir raiškos bei gyvenimo kokybės (Roales, Segura 2010). Pagrindinis šių išvardintų bruožų aspektas yra individualizmas. Asmeniniai karininko interesai (savirealizacijos) tampa svarbesni negu kolektyviniai tarnybos interesai. Todėl šis individualios saviraiškos aspektas virsta vertybine ambivalencija kariuomenės institucinių (kolektyvinių) vertybių fone.

Ambivalencija, siejama su saviraiška, parodo karininko profesinės tapatybės dvilypumą. Savirealizacijos aspektas sukelia įtampą kariuomenės vertybių fone. Interviu ištrauka ir kiti tyrimai parodo, kad šiuolaikinės visuomenės vertybės neretai nugali statutinį institucijos požiūrį. Šis tyrimo aspektas patvirtina kai kurių autorių (Meade 1977) teigimą, kad šiuolaikinės visuomenės karininkas savo profesinės tapatybės bruožus kildina ne tik iš institucijos siūlomų vertybių, bet ir iš visuomenės.

Apibendrinimas

Straipsnio tikslas buvo atskleisti šiuolaikinės visuomenės karininko profesinės tapatybės ambivalencijos problemą. Tapatybės ambivalencija parodo, kad šiuolaikinio karininko profesinė tapatybė yra suformuota ne vien tik institucinių kariuomenės vertybių pagrindu. Tyrimo rezultatai parodė, kad visuomenė yra socialinė struktūra, kurios vertybės sudaro svarbią dalį karininko profesinio identiteto. Šiuolaikinei visuomenei būdingos vertybės, pasireiškiančios saviraiška, tarpusavio santykių horizontalumu, šeimos prioritetizavimu, skiriasi nuo tų, kurios statutiškai yra įprasmintos norminiuose kariuomenės dokumentuose ir tradiciškai suvokiamos kaip karininkiškos.

Ambivalenciją lemia skirtingų socialinių struktūrų (kariuomenės ir šiuolaikinės visuomenės) susidūrimas, kai karininkai tapatina save su konfrontuojančiomis socialinėmis normomis. Profesinėje tapatybėje tai yra patiriama šiomis konfrontacijomis: saviraiška, kūrybiškumas ir statutiškai nubrėžtos užduotys, laikas šeimai ir laikas tarnybai, lygiaverčiai draugiški santykiai ir statuto nubrėžtas hierarchijos laikymasis. Prieštaringi karininkų įsitikinimai, arsirandantys dėl skirtingų socialinių kariuomenės ir visuomenės normų, yra patiriamos socialinės įtampos priežastis. Karininko profesinės tapatybės dvilypumas, patiriamas kasdienybėje, yra ambivalencijos akumuliacija. Tai sukuria socialinę įtampą kasdienybėje. Neretai dėl to nutraukiama tarnyba ir pasirenkamas kitas profesijos kelias, kur tarnybos ir asmeninio gyvenimo derinimas nesukelia socialinio iššūkio.

Pati ambivalencija, suvokiama kaip konfliktas, nėra teigimas dalykas. Tačiau ambivalencijos buvimas karininko profesinėje tapatybėje yra tarsi rodyklė, leidžianti geriau suprasti kintančią karininko padėtį šiuolaikinėje visuomenėje ir atskleisti naujas dilemas, su kuriomis susiduriama krašto apsaugos sistemoje.

Literatūra

- Aleknevičienė, J., Pocienė, A., Vileikinė, E. 2015. *Motyvacija tarnauti Lietuvos kariuomenėje*. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija.
- Caforio, G., ed. 2006. "Some Historical Notes." *Handbook of the Sociology of the Military*, ed. G. Caforio, 7–26. Boston, Mass: Springer.
- Galligan, F. B. 1979. *Military Professionalism and Ethics*. Newport: The Naval War College Center for Advanced Research.
- Inglehart, R., Baker, W. 2000. "Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values." *American Sociological Review* 65 (1): 19–21.
- Luscher, K., Pillemer, K. 1998 "Intergenerational Ambivalence: A New Approach to the Study of Parent – Child Relations in Later Life." *Journal of Marriage and Family* 60: 413–425.
- Manigart, P. 2006. "Restructuring of the Armed Forces." *Handbook of the Sociology of Military*, ed. G. Caforio, 323–343. Boston, Mass: Springer.
- Meade, H. J. 1977. "Commitment to Integrity." *Air University Review* 28: 86–90.
- Merton, R. 1976. *Sociological Ambivalence and Other Essays*. London: Collier Macmillan Publishers.
- Yair, G. 2007. Ambivalence. *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, ed. G. Ritzer, 127–128. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Moskos, C. 1981. *Institution versus Occupation: Contrasting Models of Military Organization*. Washington, DC: Wilson Center.
- Nuciari, M. 2006. "Models and Explanations for Military Organization." *Handbook of the Sociology of the Military*, ed. G. Caforio, 61–73. Boston, Mass: Springer.
- Petrauskaitė, A. 2008. „Dorovinės vertybės ir šiuolaikinė kariuomenė“. *Šiuolaikinės visuomenės vertybinės orientacijos ir Lietuvos kariuomenė*, sud. B. Genzelis, F. Žigaras, R. Kazlauskaitė-Markelienė, A. Petrauskaitė, 93–101. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija.
- Roales, J., Segura, A. 2010. "Intergenerational Differences in Materialism and Postmaterialism Values in a Spanish Sample." *International Journal of Psychology and Psychological Therapy* 10: 499–512.
- Segal, D. 1983. "Change in Military Organization." *Annual Review of Sociology* 9:151–170.
- Szmigin, I., Canning, L. 2015. "Sociological Ambivalence and Funeral Consumption." *Sociology* 49(4): 748–763.

Kariuomenės statutai:

Lietuvos Kariuomenė, 2008, Karo tarnybos statutas, Krašto apsaugos ministerija.

Prieiga internete: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.315695>

Lietuvos respublikos seimas, 1998, *Krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos įstatymas*, Prieiga internete: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.56646/BOMSZvXjrq>

Gauta 2019 06 11

Priimta 2019 10 30

PAULIUS BALSYS

Ambivalent Professional Identity of a Military Officer

Summary

After the Second World War, Western European societies had seen some changes in cultural values associated with liberalization, individualism, and hedonism. Value change in society becomes more and more relevant because it means the decreasing level of traditionalism and individual commitment to the group whereas self-realization becomes more and more relevant. After the war, the peace time was established and as a result the importance of modern state armies started to diminish. Nowadays modern armies are affected by organizational changes and adapt the characteristics of civilian organizations. According to some authors, in postindustrial society the professional identity of a military officer is similar to the one of a manager or an ordinary bureaucrat. For a long time, the profession of a military officer was associated with heroism, idealism, honor and prestige. The officers' corps was regarded as a military elite manifesting leadership and high standards of a military ethics. These values remain relevant in the normative documents of armies. As an army representative, military officer is also a member of a civil society. Therefore, a military officer faces the challenge of having to adapt to culturally different values of both modern society and traditional military. His professional identity has to combine culturally diverse landmarks of both society and the army. Ambivalent values determine the conflict of different values in officer's professional identity. The conducted research demonstrates that ambivalence points to the military officers' dissatisfaction with self-realization in military service, horizontal relationships with subordinates and compatibility of family and service time.

Keywords: ambivalence, self-realization, hierarchy, identity, collectivity, individualism.